

ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК САМОПРОЄКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ

Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України
«Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти
в умовах нових викликів», 17 листопада 2022 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4233>

ЧЕПЕЛЄВА Наталія Василівна

доктор психологічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
заступник директора з
науково-дослідної роботи
Інституту психології імені
Г.С. Костюка Національної
академії педагогічних наук
України, м. Київ, Україна

Анотація. Статтю присвячено характеристиці герменевтичного виховання як вагомого чинника розвитку особистості фахівця. Герменевтичне виховання має бути спрямованим на розвиток в особистості здатності до самопроєктування, розуміння та інтерпретації власного життєвого та професійного досвіду, вибудовування суб'єктивної психічної реальності, тобто створення умов для розвитку в особистості відповідального, авторського ставлення як до себе (насамперед) та власного життя, так і до оточення.

Самопроєктування визначається як здатність особистості діяти за власним задумом, проєктом і базується на інтерпретації та осмисленні попереднього особистого та соціокультурного досвіду, що здійснюється шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створення власного смислового простору, який виступає як вагомий чинник особистісного зростання. Запропоновано тлумачення особистісного проєкту як осмисленої версії людського буття. Будучи втіленим у дискурсивній формі, він дає змогу особистості усвідомлювати себе та вибудовувати траєкторію свого розвитку, яка відповідає власним цілям і завданням.

Ключові слова: герменевтичне виховання; самопроєктування; професійний досвід; наратив; смислова реальність.

Ключовою передумовою розвитку особистості є оволодіння власною поведінкою, формування системи внутрішньої регуляції діяльності, яка забезпечує здатність людини до саморозвитку та самореалізації, що у свою чергу є необхідною передумовою успішної адаптації до мінливих умов ринку праці, цивілізаційних та культурних вимог суспільства.

Передусім це стосується розвитку особистості фахівця, вагомими складниками якої є осмислення себе та свого професійного середовища, спрямованість на власний розвиток, у тому числі й професійний. Іншими словами, мова йде про здатність людини виступати автором власного життя, зокрема й професійного, вміння вибудовувати його за культурно зумовленими, але все ж власними програмами, «сценаріями». Це можливо лише за наявності в людини здатності до самопроєктування, активного втілення створеного нею особистісного проєкту у різні царини власної життєдіяльності.

Самопроєктування ми розглядаємо як здатність особистості діяти, виходячи із власного задуму, проєкту відносно свого майбутнього (життєвий проєкт) та власної особистості (особистісний проєкт), що є однією із провідних детермінант здійснення життєвих планів та намірів. Воно базується на інтерпретації та осмисленні

попереднього особистого, професійного та соціокультурного досвіду шляхом занурення в соціокультурний дискурсивний простір та створення власного смислового простору, що є вагомим чинником розвитку особистості. По суті — це створення нового контексту життя, що задає нові вектори особистісного розвитку, які базуються на відкритості новому досвіду (Чепелева, 2016).

Провідну роль у процесі самопроекткування особистості відіграє культура, яка виступає в якості концентрованого організованого досвіду людства, основи осмислення як оточення й довкілля, так і самого себе. Акумуляція, організація та впорядкування смислів, що здійснює культура, є важливою умовою розвитку як особистості, так і культури. Водночас смисли акумулюються в текстах культури (метанаративах), надаючи людині можливість засвоювати основні її норми, цінності, правила.

Отже, у метанаративах, як важливих атрибутах культури, акумулюється соціальний досвід, соціально та культурно прийнятні схеми інтерпретації та сценарії дії в типових не лише соціальних, професійних, а й буденних ситуаціях. Також ці метанаративи багато в чому є акумуляцією та типізацією як індивідуального досвіду, так і досвіду окремих соціальних груп (субкультур). Вони, зокрема, задають конгруентні схеми інтерпретації, які є не лише основою соціальної взаємодії та взаєморозуміння окремих особистостей у культурі, а й важливою передумовою взаєморозуміння культур. Тож соціальний досвід є культурною конструкцією, на основі якої вибудовується професійний та особистісний досвід людини.

У той же час інтерпретація особистого та соціокультурного досвіду, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією з найважливіших умов особистісного розвитку. Пов'язано це з тим, що в особистісному тексті, насамперед нарративі, відображено та об'єктивовано смислові структури особистості, а останнім часом все більше дослідників приходять до розуміння особистості як психологічної категорії в її смисловій інтерпретації. Тобто під специфічним змістом особистості розуміється її смисловий вимір, її внутрішній світ, що має смислову природу. Саме смислові структури забезпечують орієнтацію особистості у сфері її існування в соціокультурному середовищі. Так, сенси виступають як механізми смислової регуляції життєдіяльності людини, як засіб її зв'язків з навколишнім (Чепелева & Папуча, 2018).

Леонтьєв Д.О. розглядає процеси розуміння та інтерпретації життєвого та соціокультурного досвіду, що ведуть до формування здатності людини до смислової саморегуляції, як герменевтичне завдання, однією із характерних особливостей якого є розщеплення розуміння реальності іншого й реальності загалом, з одного боку, та розуміння себе, своєї власної реальності, з іншого — «екстрарозуміння» та «інтрарозуміння» (Леонтьєв, 2003). На нашу думку, основним завданням такого герменевтичного виховання є розвиток в особистості авторського ставлення до дійсності, особливо до себе та власного життя. Це те, що В.М. Розін схарактеризував поняттям «менеджер себе», а М. Фуко — «турбота про себе».

На наш погляд, креативно розвинена особистість з високим рівнем фахової компетентності повинна мати такі характеристики: здатність до саморозвитку, професійної та особистісної рефлексії та самопроекткування, тобто це людина, яка ніколи не зупиняється у своєму розвитку.

Вважаємо, що одним із шляхів становлення такої людини має стати герменевтичне виховання, тобто продумування власного життя, його сенсу та призначення, прагнення організувати намічений сценарій життя, відслідковування того, що із цього реально виходить, інтерпретація та осмислення особистого досвіду та «творення» себе знову й знову. Інакше кажучи, однією із умов герменевтичного виховання є розвиток здатності постійно інтерпретувати власний життєвий досвід, трансформуючи його відповідно до змінюваних соціокультурних обставин, та відображати у вигляді власної життєвої історії або в іншому дискурсивному форматі. Іншими словами, інтерпретуючи та осмислюючи свій життєвий досвід, особистість має не просто автоматично накладати на нього типові культурні, професійні, сімейні, соціальні та інші сюжети, а вибудовувати свій власний текст (найчастіше нарратив), який є відображенням як її особистої історії, так і її ідентичності.

Ще одним із шляхів герменевтичного виховання є створення суб'єктивної психічної реальності, в основі якого лежать процеси інтерпретації, розуміння та осмислення життєвого та соціокультурного досвіду. Як зазначає В.М. Розін, психічна реальність — це події, що підкорюються певній логіці, котрі людина *про-живає* та *пере-живає*. Увійшовши в певну реальність, людина знає, які в принципі події мають у ній відбуватися і як вони пов'язані між собою (Розін, 2004). Крім того, таку

реальність дослідник тлумачить як здатність мислити культурними текстами й усвідомлювати їх. Вона починає формуватися у молодшому шкільному віці з прийняттям дитиною вимог до самостійної поведінки. Якщо раніше готові сценарії, схеми поведінки та сприйняття навколишнього й себе самого надавалися ззовні, то в молодшому шкільному, а особливо в підлітковому віці ці зовнішні схеми та сценарії мають трансформуватися у приватні схеми (Розин, 2004). Це закладає основу для формування системи базових особистих наративів і, як наслідок, для саморозвитку та самопроєктування особистості.

І, нарешті, провідним засобом герменевтичного виховання є, як уже було зазначено, створення умов для розвитку в особистості відповідального, авторського ставлення як до оточення, так і до себе та власного життя (насамперед). Це передбачає розвиток здатності до розуміння та інтерпретації власного життєвого та професійного досвіду, вибудовування власної життєвої історії як неповторного особистісного твору. Сюди входить і участь особистості в підтримці та укріпленні власної цілісності, пошук системоутворювальної основи власного існування, яке здійснюється завдяки продумуванню власного життя, його смислу та призначення, постійному відтворенню себе та втіленню цього процесу в автонаративі. Велике значення має і прагнення створити сценарій власного життя, проєкт Я та постійно втілювати його у життєвих та професійних практиках, створюючи у такий спосіб власну неповторну особистісну історію, і, як наслідок, власну ідентичність, зокрема і професійну. Іншими словами, процес створення особистої історії, автобіографії має стати процесом створення власного життя.

Тут можна послатися на Дж. Брунера, котрий, виходячи із конструктивістських уявлень про те, що історії не відбуваються в реальному світі, а скоріше конструюються людьми у своїй голові, вважає, що наші біографії також конструюються. Їх краще розглядати не як запис минулих подій, а скоріше як неперервну інтерпретацію та переінтерпретацію людського досвіду. Можливо, вважає дослідник, автобіографію варто розглядати як процес створення життя (Bruner, 2004).

Інакше кажучи, наративізацію можна розглядати як спробу перетворити плинне життя у долю — шляхом його осмислення, надання цілісності та завершеності певному відрізку життя. Тобто доля — це, говорячи словами Георга Зіммеля, форма цілісного смислопокладання, якому людина підко-

рює усі випадковості власного існування, вписуючи їх у більш високий порядок, наприклад, наратив, що домінує. Причому важливу роль тут відіграють освоєні особистістю способи семіотичного опосередкування та регуляції життєдіяльності, що здійснюються через дискурсивні практики, які власне й дають змогу інтерпретувати, осмислювати, концептуалізувати події, що відбуваються, вибудовуючи за допомогою цих процесів власну психічну реальність, створюючи свій життєвий проєкт.

Велику роль у цьому процесі відіграють тексти культури, які особистість засвоює в процесі соціалізації. У процесі засвоєння цих текстів, насамперед наративів, відбувається «вращення» особистості в наративну структуру, оскільки наратив є вираженням перетину індивідуального та соціального полюсів людського життя, даючи змогу на основі осмислення соціокультурного досвіду, співвіднесення його з досвідом особистим вибудовувати власну біографію, власну долю. Наративні шаблони структурування життєвого досвіду стають життєвими шаблонами, згідно з якими структуруються не лише оповіді, але й вчинки людей (Чепелева & Папуча, 2018).

До основних типів текстів культури ми відносимо *символічні*, *метафоричні* та *теоретичні* (концептуальні) тексти. Усі вони можуть бути представлені в оповідній (наративній) або описовій формах. Якщо мова йде про перші два типи текстів, то наративна форма, на нашу думку, є більш розповсюдженою, з огляду на ту роль, яку відіграє наратив у культурному семіотичному просторі. Що ж стосується теоретичних текстів, які містять основні концепти культури, то тут може бути використано як наративну форму (особливо це стосується історичних текстів), так і форму, яку умовно можна назвати ненаративною.

З'ясуємо докладніше кожний із виділених типів текстів культури.

Символічні тексти, до яких належать насамперед міфи, багато творів художньої літератури, характеризуються тим, що вони несуть у собі основний символічний зміст культури. Саме ця особливість робить їх чи не найвагомим елементом культурного семіотичного простору, оскільки символи культури пронизують усі шари суспільного життя, орієнтуючи людину на загальнокультурні смисли. У такий спосіб забезпечується цілісність соціальної та культурної дійсності, створюються умови для включення в культурну традицію, формування соціокультурної ідентичності особистості.

Розглянемо *метафоричні тексти*, які дають змогу розширити смисловий та дискурсивний простір як особистості, так і культури, оскільки саме вони сприяють створенню нових смислів і навіть нових «можливих» світів (Рікер, 1990). Метафори, яким притаманне поєднання різнорідних елементів у рамках уявного контексту, широко представлено в семіотичному просторі культури. Створюючи уявний контекст тотожності, метафора сприяє виявленню прихованих змістів і навіть сенсів тих чи інших предметів і явищ. Завдяки цьому метафора є засобом виявлення потенціальних значень слів, прихованих характеристик звичних предметів і явищ, а також виходом за межі звичного буденного світу, що створює поле для побудови «можливих світів» (Рікер, 1990).

До групи *теоретичних текстів* належать тексти наукові, навчальні та інші повідомлення, які містять основні концепти культури — закони, поняття, правила та норми. Ці тексти можуть містити символічні та метафоричні елементи, але вони не домінують. Як уже було зазначено, найчастіше такі тексти представлені у ненаративній формі, хоча й тут можуть бути винятки, особливо коли йдеться про науково-популярні повідомлення.

Ми також виділили основні функції, які ці тексти відіграють у сучасній культурі. До них належать:

- транслювальна, яка забезпечує трансляцію культурних цінностей, норм, правил, смислів, схем інтерпретації тощо;
- регулятивна, за допомогою якої відбувається регуляція поведінки, діяльності, оцінок, інтерпретацій членів культурного співтовариства;
- когнітивна, завдяки якій люди засвоюють певні знання, традиції тощо. Сюди ж належить мнемонічна функція, що здійснює збереження в часі певної культурної інформації, забезпечуючи таким чином неперервність культурної традиції;
- афективна, яка забезпечує засвоєння досвіду культури на емоційному рівні завдяки переживанню, що супроводжує процес взаємодії з текстами культури (насамперед, символічними та метафоричними). Переживання у свою чергу сприяє глибшому присвоєнню культурних цінностей, норм, традицій, які закладені в текстах культури;
- розвивальна, за допомогою якої відбувається розширення дискурсивного простору особистості, тобто збагачення репертуару дискурсів, а також формування її соціальної, професійної та культурної ідентичності.

Отже, тексти, створені культурою, є невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення та самопроєктування, оскільки в них зафіксовано соціокультурні норми, програми, способи освоєння реальності, представлено різні культурно прийнятні варіанти особистісного та професійного розвитку і шляхи самоконструювання. Інакше кажучи, тексти культури є одним із універсальних засобів саморозуміння, самоідентифікації та саморозвитку. Водночас особистість має відбирати для себе з усього різноманіття текстів культури прийнятні саме для неї зразки, що спонукають її до самоздійснення в культурному просторі.

Тексти культури є, по суті, культурними метаповідомленнями, трансляція яких дає змогу сприймати створене людьми (культурне) як природне, тобто таке, що є само собою зрозумілим, незмінним. Це відбувається завдяки неусвідомленому переносу того, що отримало назву «лінзи культури» (Вет, 1994) у психіку та свідомість. Лінзи культури готують наперед визначені соціальні стратегії життєдіяльності та поведінки, які здаються настільки нормальними і природними, що якісь інші життєві спрямування навіть не спадають на думку. Інакше кажучи, лінзи культури можна розглядати як інтерпретаційні рамки, що відображують наявні в культурі цінності, норми, правила поведінки, оцінювання тощо.

Зазначимо також, що крім базових наративів, які мають загальнокультурне значення, в окремих культурах є наративні «версії» тих чи інших метанаративів. Такі версії, що базуються на загальнолюдських наративах, різняться залежно від окремої культури, а також близького соціокультурного оточення особистості — сім'я, клас, професійна спільнота тощо. Наявність таких «локальних наративів» забезпечує не лише ефективні взаєморозуміння і взаємодію членів групи, а й відмежовують їх від інших груп, для яких ті чи інші історії є незначимими або незрозумілими.

У зв'язку з цим можна припустити, що в процесі розвитку особистості в неї формуються різні типи наративів залежно від соціокультурного оточення та формування особистої ідентичності. Ці види наративів можна умовно позначити як «Я-наратив», «Ти-наратив», «Ми-наратив» та «Вони-наратив». Ці види наративів відображають суб'єктивний досвід взаємодії особистості з соціокультурним оточенням, об'єктивований у відповідних наративних структурах.

Таким чином, культура відіграє провідну роль у засвоєнні способів осмислення особистого

досвіду, виступаючи в якості концентрованого, організованого досвіду людства, основи розуміння та осмислення навколишньої дійсності. Акумуляція, організація та впорядкування смислів, яке здійснює культура, є важливою умовою розвитку як особистості, так і культури. Особистість у свою чергу продукує власні сенси через розуміння та інтерпретацію текстів культури та утворенні на їх основі власних текстів-нарративів, які лежать в основі її ідентичності. Інакше кажучи, людина, проживаючи життя, створює власну його історію. Ця історія виступає, з одного боку схемою, за допомогою якої людина сприймає навколишнє, з іншого боку, така життєва історія узгоджує усі події, які проживає людина, її переживання, досвід, забезпечуючи таким чином неперервне відчуття ідентичності.

Отже, проводячи дослідження в руслі психологічної герменевтики, ми виходимо із тлумачення особистості як оповідача історій. Саме історія, яку людина «створює», «пише» протягом усього свого життя, узгоджуючи її з історією країни, культури, суспільства, вписуючи себе у цей соціокультурний контекст, і дає їй можливість узгоджувати як особисту, так і соціальну ідентичність, відчуття не лише особистісну усталеність, зв'язок між минулим та теперішнім, але й здатність до самопроєктування, можливість адекватно жити й діяти в соціумі. На основі текстів культури та закладених у них особистісних проєктів будуються персональні тексти, що відображують особистісний та життєвий проєкти, а також можливі шляхи самоінтерпретації, сомоосягнення та самоконструювання.

Таким чином, основною метою герменевтичного виховання є створення умов для розвитку в особистості здатності до самопроєктування, яке можна тлумачити як процес збагачення й транс-

формації смислового простору особистості, що великою мірою спирається на соціокультурні концепти, які організують особистісний досвід. Воно здійснюється в процесі дискурсивних практик, які передбачають створення власних дискурсивних проєктів, котрі виступають як вагомий чинник особистісного та професійного зростання. У зв'язку з цим одне з найважливіших завдань сучасної освіти – вибудовувати такий дискурсивний простір, який сприяв би включенню людини у різні види дискурсивних практик, що є необхідною умовою розвитку її як автора власної особистості, свого життя, а значить і долі. Другим важливим завданням є вибудовування психологічно обґрунтованих технологій герменевтичного виховання майбутнього фахівця, серед яких чільне місце мають посідати технології розвитку дискурсивного самопроєктування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Леонтьєв, Д.О. (2003). *Розуміння смислу і смисл розуміння. Психологія смислу: природа, будова та динаміка смислової реальності*. М.: Смисл.
- Рікер, П. (1990). *Жива метафора*. В кн. Теорія метафори. <https://bit.ly/3RyT9Ns>
- Розін, В.М. (2004). *Особистість і її вивчення*. Editorial URSS.
- Чепелева, Н.В. (Ред.). (2016). *Самопроєктування особистості у дискурсивному просторі*: монографія. Київ: Педагогічна думка. <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
- Чепелева, Н.В., & Папуча, М.В. (Ред.). (2018). *Особистість та її історія*: колективна монографія. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя. <https://www.academia.edu/38125603>
- Bem, S.L. (1994). *The Lenses of Gender*. Yale University Press.
- Bruner, J. (2004). *Life as Narrative*. *Social Research*. 71(3). <https://bit.ly/3JGNxyQ>

HERMENEUTIC EDUCATION AS A FACTOR OF SELF-PROJECTING THE PERSONALITY OF A SPECIALIST

Scientific report at the methodological seminar of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Scientific and Methodological Support for the Development of Vocational (Professional) Education under New Challenges", November 17, 2022

Natalia Chepeleva

DSc in Psychology, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Deputy Director for Research Work, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article is devoted to characterising hermeneutic education as essential in developing a specialist's personality. Hermeneutic education should be aimed at developing the personality ability to self-designing, understand and interpret one's own life and professional experience, building a subjective mental reality, that is, creating conditions for the development of a responsible, authorial attitude to the surroundings and, first of all, to himself and his own life.*

Self-designing is defined as a way for the individual to act based on his plan and design. Self-designing is based on interpreting and understanding previous personal and socio-cultural experiences by immersion in a socio-cultural discursive space and creating own sense space as an important factor in personal development.

The interpretation of personal design as a meaningful version of human existence is proposed. Being embodied in the discursive form, it enables the individual to realise himself and build his development path, which corresponds to his own aims and objectives.

Keywords: *hermeneutic education; self-designing; professional experience; narrative; meaningful reality.*

Дата публікації: 28 грудня 2022 р.